

Din mi Ahlak mı?

Prof. Dr. Lokman ÇİLİNGİR

Kırıkkale Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Kırıkkale, TÜRKİYE
lcilingir@hotmail.com

Özet

Tüm düşünce tarihinin ama bilhassa son dönem Türkiye'sinin en popüler konularından biri din ile ahlak arasındaki ilişkidir. Din ile ahlak arasındaki ilişki yalnızca kendi aralarında sorun olmakta kalmayıp aynı zamanda ilgili öteki sahalarda da sürekli gündemi meşgul etmektedir. Bu bağlamda sorun, başta siyaset olmak üzere, uygulamalı etiğin çeşitli alt dallarından, din felsefesinin spekülâtif tartışmalarına değin pek çok noktada karşımıza çıkmaktadır.

Biz bu tebliğde din ile ahlak arasında ne tür bir temellendirmenin mümkün olabileceğini ve bu yaklaşımın güncel siyasi tartışmalar açısından ne ifade ettiğini belirtmeye çalışacağız. Bunu yaparken de ilkin dinin özsel açıdan bir ahlakı gerekli kılıp kılmadığı sorusuna cevap arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Din, ahlak, din-ahlak ilişkisi, ahlaki temellendirme

Religion or Morality?

Abstract

One of the most prevalent issues throughout the history of ideas and especially in the recent history of Turkey has been the relation between religion and morality. This relation has not only been problematic in itself but has also given rise to a great deal of debates in other realms. Such debates have revealed themselves in a wide range of realms such as politics particularly, different branches of applied ethics and speculative philosophy.

In this paper we will try to demonstrate the difficulties which emerge when morality is grounded on religion and the reflections of this on the social realm. Afterwards, we will argue that the only conception of religion which can have a claim on the socio-political realm is the conception of a religion that is founded on morality.

Key words: Religion, morality, politics, moral justification

1. Giriş

I. Dinin Doğası

Din kavramı çoğu zaman ya *bireysel* ya da *toplumsal* perspektiften hareketle tanımlanıp açıklanmaya çalışılır. Klasik manada ise her din *inanç* (akide) ve *uygulama* (muamelat) şeklinde iki ana kategori dâhilinde değerlendirilir. Bu ayrımlardan hareketle genelde dinin bireysel (inanç) boyutunu önceleyen *özel*, toplumsal (uygulama) boyutunu önceleyen *işlevsel* tanımlar ortaya konulmuştur.

Özel tanımlar dini, insanın Tanrı'ya, manevi güçlere ya da 'kutsal' olarak bilinen şeylere inanmasıyla sınırlı görüp bu inancın sosyal ve psikolojik hayattaki yansımalarını yadsırlar. Rudolf Otto'nun, "*Din kutsalın tecrübesidir*" şeklindeki tanımını buna örnek olarak gösterebiliriz.¹ İşlevsel açıdan din, dünyevi görünüşlerine; insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine göre tanımlanır. Ancak ilahî kaynağını ve özünü reddederek dinin, sadece bireyleri sosyalleştiren, toplumsal dayanışmayı sağlayan bir etken olarak görülmesi kabul edilebilir değildir. Öte yandan nesnel ve toplumsal niteliğini dikkate almaksızın dini yalnızca kutsal ile bireysel tecrübeye indirgeyen özel tanımlamalar da kâfi değildir.

Dini açıklama konusunda yetersiz kalan özel ve işlevsel din tanımlarına alternatif bir tanım *politetik* (çoğulcu/çok yönlü) görüştür. Bu görüş bir sistemin tanımını yapmaktan çok, o sistemin din olup olmadığını anlamak için bir kriterin ortaya konulmasına çaba sarf eder. Bu ölçüye göre de neyin dinî olup olmadığına karar verilir. Bu görüşün en büyük eksikliği ise – ırkçılık, komünizm ya da 'insanlık dini' gibi seküler-ideolojik oluşumların da dinî olabileceğini kabul etmesidir.

Eski Yunanca'da din, 'thrioheya/triskevi' kelimesiyle ifade edilmekte ve korku ile karışık saygı anlamına gelmekteydi. Batıda 'din'in karşılığı olarak 'religio' deyiimi kullanılır ve o da, bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak anlamına gelen (unutmanın, 'negligere'in zıddı olan) 're-legere'den türetilmiştir. Din böylece Batı'da, bilhassa Romalılarda, kutsal kabul edilene yönelik doğruluk, dürüstlük, saygı, ibadet olarak yapılan ayinlerin titizlikle yerine getirilmesiyle oluşan ilahî bir bilinci veya tanrılara karşı bağlılığı ifade etmekte idi.²

Türkçede kullanılan 'din' sözcüğünün İslam öncesi Arap dilinde üç anlamı ön plana çıkar: 1) 'adet' ve 'huy', 2) 'karşılık verme' ve 3) 'taat'. Buna göre din kelimesinin kullanılışında iki yön göze çarpar: *ilki* boyun eğen, yol tutan, adet edinen, inanan yön; *ikincisi* de, hükmeden, ceza-mükâfat, karşılık veren yön. Bu iki yön birbirine zıt şekilde bireysel boyutta *teslimiyeti*, toplumsal boyutta da *hâkimiyeti* içerir. Mevdudi'den hareketle Tümer, din sözcüğünün geniş bir açıklamasını yapar: "Din, 1) üstün gelme, hüküm, emir sahibi olma, itaat ettirme, 2) itaat,

¹ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Ankara 1964), 13, aktaran: Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", *AÜİFD*, c.XXVIII (Ankara 1986), s. 223.

² Bkz. Günay Tümer, "Çeşitli Yönleriyle Din", *AÜİFD*, c.XXVIII (Ankara 1986), s. 217.

kulluk, hizmet, boyun eğme, 3) şeriat, kanun, yol, mezhep, millet, adet, 4) ceza, mükâfat, muhakeme, hesap gibi anlamlara geldiğine göre kelime, dört temele dayanmaktadır: 1) yüksek otorite sahibinden gelen üstünlük ve galibiyet, 2) otorite sahibine itaat ve kulluk, 3) uyulan adet, kanun ve yol, 4) muhasebe, yargılama, ceza veya mükâfatlandırma.”³ Kur'an'da geçen din kelimesinde dört unsur ön plana çıkar: 1) Hâkimiyet, en üstün otorite, 2) bu yüksek otorite ve hâkimiyete itaatle boyun eğme, 3) bu hâkimiyetin otoritesi altında meydana gelen ameli ve fikri düzen, 4) bu düzene uyma, ihlasla bağlanma veya karşı gelme suretiyle isyan etmekten dolayı üstün otoritece takdir edilen ödül veya ceza.⁴

Din, bir takım şeylere inanmayı, bağlanmayı ve onlara uygun iradi tercih ve yaşantıları içerir. Keza tüm dinler, dinin özü ile ilgili konular dışında, hayatın çoğu meseleleri hakkında bir bakış açısı ortaya koyarlar. Bu anlamda her din, inananlara belli bir *yaşam tarzı* sunar. Din, insanın varoluş amacı; hayatın gerçek anlamının ne olduğu sorularına cevap arar. Berger'in ifadesiyle: “Hayata anlam ve gaye kazandıran din, insanın dünya kurma girişiminde stratejik bir rol oynamaktadır. Din, evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir girişimidir.”⁵ Bu kısa tanımlardan da anlaşılacağı üzere din, özellikle sosyal ve gayeci yönleriyle felsefe, ahlak ve siyasetle kesişir. Din ile ahlak arasındaki bu paralellik veya ilişkinin ne anlama geldiğini, ahlakın ne olduğunu ortaya koyduktan sonra çözümlemeye çalışacağız.

II. Ahlak ve Etik

‘Ahlak’ veya ‘ahlak bilimi’ bizde Batı dillerindeki ‘moral (morals)’ kavramına karşılık olarak kullanılır. Moral kavramı Yunanca’daki ‘ethos’ kelimesinin Cicero tarafından Latince’ye uyarlanmış halidir. Ethos sözcüğünden türetilmiş olan ‘etik’ ise, *özel* yönüyle bireyin niyet, anlayış ve tutumunu, *nesnel* yönüyle de ahlak, töre ve alışkanlıkları niteler. Her iki yönü kapsayacak tarzda *etik ethos’un, ahlaki olanın bilimidir*.⁶

Türkçeye Arapçadan geçmiş olan *ahlak* sözcüğü, ‘hulk’ kelimesinin çoğulu olup din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelir. Buna karşın ‘moral’ kelimesi kaynağında irade, bilhassa Tanrı veya hükmedenlerin insan üzerindeki iradesi, dolayısıyla buyruk ve kanunlar ve sonra da yerleşik töreler ve alışkanlıklar anlamına gelir ki, zamanla ‘ethos’ sözcüğüne paralel olarak kişinin hayat tarzı, niyet ve karakter özelliklerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

³ Tümer, a.g.m., s. 216.

⁴ Farabi, *dini (mille)*, “ilk başkanın toplum için tasarladığı şartlarla sınırlanmış görüşler ve eylemler” diye siyasi bir bağlamda tanımlarken, din teriminin temelinde bulunan ‘hâkimiyet’ ve ‘otorite’ anlamlarına gönderme yapmış olsa gerek. Bkz. Farabi, *Kitâbü'l – Mille* (çev. F. Toktaş, (*Divân İlmî Araştırmalar* içinde), Sayı 12, 2002/1, İstanbul 2002, s. 258, § 43.

⁵ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği* (çev. A. Coşkun), İnsan Yay, İstanbul 1993, ss.58-59.

⁶ Bkz. Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. V. Atayman/G. Sezer, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 32.

Günümüzde ise ahlak veya töreden genel olarak, belli insan topluluklarının karşılıklı ilişkilerinde benimsemiş oldukları davranış kuralları, kabuller ve ilkeler anlaşılmaktadır. Nitekim genel anlamda ahlak, düşünce, inanç, töre, gelenek ve görenekler, buyruk ve yasaklara göre düzenlenmiş ve toplum tarafından benimsenmiş *yaşam biçimidir*. Bu anlamda ahlak felsefesi veya etik doğru eylemin ve en iyi yaşam tarzının ne olduğunu belirleyip pratiğe uyarlamaya çalışır.

Her ne kadar günlük dilde ahlak ve etik birbiri yerine kullanılıyor olsa da, bu iki terim farklı anlamlar taşır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ahlak, bir halkın, bir toplumun, bir ulusun ya da bir topluluğun belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren inanç, değer, norm, buyruk ve ilkeler bütünüdür. Yani ahlak yaşanan bir olgudur, belirlenmiş ilkeler bütünüdür. Her grup veya toplumda karşılaşılan değerler örgüsü olan ahlak, ‘İslam ahlakı’, ‘Hıristiyan ahlakı’, ‘aristokrat ahlakı’, ‘işçi ahlakı’, ‘hoşgörü ahlakı’ gibi çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir. Etik ise, yukarıda belirtildiği gibi, çoğu zaman ahlakla eşanlamlı kullanılsa da, terim olarak ahlaktan farklıdır. Buna göre bireylerin ahlak olarak benimseyip hayatlarında uyguladıkları ilkeler üzerinde düşünme, sorgulama, rasyonel temellendirme girişiminde bulunma işi etik olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle ahlak veya töre iyi ve kötünün ne olduğunu söylemekle yetinirken, ahlak felsefesi bir davranışın iyi veya kötü olduğu yargısına nasıl varıldığını inceler. Ahlak felsefesi insanı, onun tutum, tavır ve davranışlarını gerek ferdi gerekse toplumsal sahada inceleme konusu yapar. İnsan eylemlerinde etkin olan istek ve arzuları ve nihayet onların arkasında duran niyet ve amaçları sorgular. İyinin-kötünün, erdemli ve erdemsizin ne anlama geldiğini belirleyerek genel ilkelere varmaya çalışır. Sonra da ortaya konulan bu ilkenin her bir ahlaki olgu için zorunlu bağlantılar kapsayıp kapsamadığı, genel geçer bir ilke olup olamayacağı araştırılır.⁷ Böylece *etik*, felsefi bir disiplin olarak, *ahlaki olanın eleştirel aydınlatılması ve temellendirilmesi* anlamına gelir.

III. Din-Ahlak İlişkisi

Buraya kadar yapılmış olan tanımlardan hareketle din ve ahlakın, insani ve toplumsal boyutlarıyla kaçınılmaz bir şekilde birbirleriyle kesiştiklerini söyleyebiliriz. Sorunun daha net bir şekilde kavranabilmesi için, her ikisi arasında benzer ve farklı yönleri ortaya koymaya çalışalım.

Din ve ahlak arasındaki *benzer* yönler:

- Her ikisi de ‘öğüt’ temelinde insanlar arası ilişkileri düzenleyen normatif bir yapıya sahiptir.
- Her ikisi de insanlara belli bir dünya görüşü ve buna bağlı bir yaşam tarzı sunar.
- Her ikisi de gayeci bir anlayışla hayatın anlamını sorgular.

⁷ Bkz. Lokman Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Elis Yayınları, Ankara 2003, ss. 24-25.

- Her ikisi de insanı hakiki mutluluğa erdirtmeyi hedefler. Bu hedefe vardiran yolda her iki saha da ‘iyi niyete dayalı doğru eylemi’ şart koşar. Bu anlamda ahlak ve din, ‘iyi yaşama ve mutlu olma sanatıdır’.
- Her ikisi de toplumsal yapı ve kültürün belli tarzda bileşeni olarak işlev görür. *Ayrı olan yönlerine gelince:*
  - Dinde, inanma esasına dayalı temel akideler mevcuttur; meleklerle, ölümden sonra hayata inanmak gibi. Din, ahlakta olmayan ‘şeri’, hukuksal bir boyutu içerir. Din, hukuk ile ahlak arasındaki ayırımı olduğu gibi, inananlara ekstra sorumluluklar yükler.
  - Din, toplumsal bir kurum olarak işlev görürken, ahlak daha ziyade tüm toplumsal kurumlara ilişkin genel eylem kalıplarının doğruluk (hakkaniyet) ölçütü olarak işlev görür. Yani dinin kurumsal yapısına karşın, ahlakın sosyal yaşamın her sahasında uyulması gereken kurumlar-üstü bir yapısı vardır.
  - Din, özelden kendine inananları muhatap alırken, ahlak herkese yöneliktir. Bu tespitlerden sonra din ile ahlak arasındaki muhtemel ilişki tarzlarını dört kategori altında toplayabiliriz: 1) ahlakın dine dayandırılması; 2) ahlakın dinden bağımsızlaşması, 3) dinin ahlaka dayandırılması ve 4) dinin ahlaktan bağımsızlaşması. Ahlakın dine dayandırılması (veya bunun uç noktası olan ahlakın tümüyle dinselleşmesi) veya dinin ahlaka dayandırılması (veya dinin ahlakileşmesi) ne anlama geliyor? Veya tümüyle dinden bağımsız bir ahlak veya ahlaktan bağımsız bir din düşünülebilir mi? Bu sorulara sağlıklı bir cevap vermek için her şeyden evvel din ve ahlakın kendilerine özgü, farklı kurumsal veya disipliner varlıklarını kabul etmek gerekiyor. Daha doğrusu özdeşleştirme anlamında birini ötekine irca eden anlayışları veya birini hepten yok sayan yaklaşımları peşinen bir kenara koyabiliriz. Ancak din ile ahlakın bağımsız varlıklarını kabul etmek aralarında ilkesel anlamda bir temellendirmeye gidemeyeceğimiz anlamına gelmez.

1. Günümüze değin *ahlakın dine dayandırılmasına* yönelik tüm çabalar ya başarısızlıkla sonuçlanmış ya da ahlakı tümüyle dine indirgemekle sonuçlanmışdır. Bu yaklaşımın belli başlı mahsurlarını kısaca belirtmeye çalışalım:

İlkin, ahlak dine dayandırılırsa, farklı inanç sahiplerinin, hatta inançsız ve inanç karşıtı olanların birlikte yaşadığı günümüzün çok-kültürlü toplumlarında, eylem normları arasındaki farklılık ve çelişki sebebiyle, ahlaki kargaşa baş gösterir. Dahası dini ahlak, zümre ahlakına dönüşüp, ayrımcılık tetiklenebilir. Bu durumda diğer din mensuplarına ve inançsızlara karşı, bir ötekileştirme eğilimi doğar ve çoğu kez onlara karşı ahlaki bir sorumluluk hissedilmez.

Belki burada, her inanç sahibinin bir ahlaka sahip olması, tüm farklı inanç sahiplerinin bir şekilde ahlaki değerlere sahip olması anlamına gelir şeklinde bir argüman ortaya konulabilir. Ancak bu durumda farklı grupların ahlaki değerleri arasında bir çatışma ortaya çıkacağı gibi, inançsız ve ateistler tümüyle ahlaki ilkelerden soyutlanmış olur. Dolayısıyla farklı ahlaki değerlere sahip olanlar veya ahlaki değerleri tanıyanlarla tanımayanlar arasında, hukuki kurallar haricinde bir bağ tesis edilemez. Kaldı ki, dinler baz alınsa bile, ilkin bir dinin kendi kaynaklarındaki ilkesel tezatlar, sonra da farklı dinler arasındaki çelişkiler aşılması zor

engeller doğurabilir. O zaman böyle bir argümanın geçerli olabilmesi, tüm dinlerin *ortak* bir ahlaki zemine sahip olduğu kabulüne bağlıdır. Fakat bu durumda bile dindar olmayanlar dışta kalacaktır.

İkinci olarak, ahlakın dine dayandırılması ahlakın otonom (özerk) varlığını ortadan kaldıracaktır. Çünkü, bir eylemin ahlaki olabilmesinin temel koşulu, bireysel iradi tercihle ortaya konulmuş olmasıdır. Yani kişi, özgür iradesiyle tercih etmediği bir eylemden dolayı sorumlu tutulamaz, köle veya özgür davranma imkânına sahip olmayan bireylerin durumunda olduğu gibi. Diğer bir deyişle, kişi olay ve buyruklar karşısında özerk ve özgür şekilde seçme imkânına sahip değilse ahlaktan söz edilemez. Öyleyse, din veya inanç ilkeleri özü itibarıyla, ahlakta olduğu gibi, bir ‘öğüt/nasihat’ olarak anlaşılmadığı sürece, kişinin onlar karşısında özerk ve özgür bir tercih yapma şansı kalmaz. (Bu konuya aşağıda tekrar döneceğiz.)

Üçüncü olarak, *dini ahlak*, aslen dinin şeri boyutuna sahip olan yönleri ahlaki olarak da yükümlenmeye kalkabilir. Sözgelimi, İslam dininde meleklere inanma veya oruç tutmak tümüyle dinin inanç ve uygulamayla ilgili buyruklarıdır. Şayet din ahlakileşirse veya din ahlak ile özdeşleştirilirse salt inançla ilgili akidelere uymayan kişi aynı zamanda ‘ahlaksız’ konumuna düşer. Ayrıca, dindarlığın doğrudan ahlaklılık olarak algılanması başta siyaset ve iktisat olmak üzere pek çok sahada suiistimallere kapı aralar.

Dördüncü olarak, dinin uhrevi boyutu ahlaki sahada sorumlulukların ötelenmesine vesile olabilir. Hata veya günahın tövbe yoluyla bağışlanması, günah çıkarma ve arınma gibi çeşitli dinlerdeki dini kabul ve uygulamalar ile sevap ve günahın nihai değerlendirilme yeri olarak öte dünyanın gösterilmesi ahlakın yaptırım gücünü zayıflatır.

2. *Ahlakın dinden bağımsızlaşması* düşünce tarihinde farklı boyutlarda karşımıza çıkan bir olgudur. Bu süreç olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alınabilir. Olumlu boyutuyla, ahlakın özerkleşmesi olarak değerlendirilebilir. Bu haliyle din, ahlaka daha ziyade dışardan katkı sağlayabilir. Yani ahlaki davranan bir insan dinen de onanacağını bildiğinde bu onu olumlu anlamda teşvik eder. Ancak ahlakın dinden bağımsızlaşması (olumsuz anlamda), dini tümüyle red noktasına varırsa, bu her şeyden önce, dindarların da bulunduğu bir toplumda kuşkusuz ötekileştirme ve çatışmaların zemini olur. Ayrıca ahlakın ana hedefleri noktasında, sözgelimi gerçek mutluluk veya erdemli eylemin ödüllendirilmesi konusunda ahlak kendini dayanaksız bulabilir.

3. *Dinin ahlaka dayandırılması*, yukarıda da belirtildiği gibi, dini tümüyle ahlaka indirgeme veya dinin özerkliğini ortadan kaldırma anlamında anlaşılmayıp, dinin öz ve amaç olarak ahlak üzerine temellendirilmesi şeklinde kavranılırsa, kanımca hem ilkesel bazda hem de uygulamada ortaya çıkan ve bir kısmı yukarıda dile getirilen pek çok sorun çözüme kavuşturulabilir. Ancak bu yazının sınırları dâhilinde böyle bir temellendirmenin imkânının koşulları ortaya konulamaz. Burada yapabileceğimiz, analitik tarzda bir takım tespitler yapmak ve ana parametreleri ortaya koymaktır.

İlkin, insan eylemleri baz olarak alındığında, kapladığı alan olarak ahlak dinden daha geniştir, aynen mantığın alanının matematikten geniş olması gibi. Dolayısıyla tersi bir temellendirme pek çok insani eylemi dışta bırakma riskini beraberinde taşır. *İkinci* olarak, böyle bir temellendirme ahlak ve dinin teorik ve pratik açılardan benzer olduğu kabulünden hareket eder. Her iki sahanın toplumsal yaşamda insan eylemlerini düzenleyen normlar olmaları bu benzerliğin zeminini oluşturur. O zaman, cevabını arayacağımız soru, ‘Ahlaki ve dini normlar nasıl bir mahiyete sahiptir?’ olmalıdır. Farklı bir şekilde sorulduğunda, ahlaki ve dini normların mantıksal yapısı nasıldır? Sözelimi, “Öldürme!”, “Yalan söyleme!” gibi temel buyruklar nasıl anlaşılmalıdır? Bu buyruklar şayet, “Her ne olursa olsun (veya çok zorda kalmadıkça) öldürme/yalan söyleme alternatifini seçme!” demekse, yani buyruk muhatabına, muhtemel ihtimallerden ‘bunu tercih et’, ‘bunu tercih etmen (daha) iyi/doğru olur’ yönünde bir tavsiye ise, o zaman benim özgür bir tercihte bulunmam söz konusu olabilir. Yok, eğer bu bir efendinin köleye ya da komutanın emir erine yönelttiği tarzda alternatifsiz bir “buyruk” ise, burada bir tercih özgürlüğünden ve sonuçta da ahlaki bir sorumluluktan söz etme imkânı kalmaz.

Bu noktada bizim ana tezimiz, ahlakın da dinin de buyruklarının temelde ‘öğüt’ olarak algılanması gerektiğidir. Ahlakın kaynağı ister akıl, ister insan doğası, ister toplum veya metafizik bir ilke olsun, buyruk bana özgür bir şekilde seçme alternatifi sunmadığı, beni zorladığı ölçüde ahlaki eylemin ana koşulu olan ‘sorumluluk’ ilkesi ortadan kalkacak yani böylesi bir tercih iyi veya kötü değerlemesine tabi tutulmayacaktır. Ahlaki ve törel buyrukların insan eylemlerini yönlendirmede öğütsel alternatifler oldukları noktasında fazlaca tereddüt yoktur. Bu konuda asıl ihtilaflı olan dini buyrukların tümünün (inanç ve ibadetle ilgili olanlar dâhil) ne şekilde anlaşılacağıdır. Genel olarak dinlere bir göz attığımızda, büyük Doğu dinleri dediğimiz Budizm ve Taoizm gibi inanç sistemlerinin ağırlıklı olarak ahlaki bir yapıya sahip olduklarını görürüz. Örneğin Budha’nın beş emri (öldürme, çalma, yalan söyleme, içki içme, zina yapma) tümüyle ahlaki bir zemine sahiptir. Budha’nın beş emrinin Musa peygambere inen On Emir’in (özel olarak İsrail halkına yönelik olan ilk dört emir hariç) son maddeleriyle örtüşmesi dikkate şayandır. Vahyi dinlerde ise durum biraz daha çetrefillidir. Ancak başta İslam dini olmak üzere Yahudilik ve Hıristiyanlığın ana kaynakları da (salt inanca ilişkin boyutları ile şeri, yerel ve tarihsel olan yönleri dışta bırakıldığında), ahlaki bir öze sahip olduklarını (On Emir’in son altı maddesinde görülebileceği gibi), dahası ‘gerçek ahlaki tesis etmek için’ var olduklarını iddia ediyorlar. Aksi takdirde insanın Yaratıcı karşısında sorumlu tutulması, ‘dünyada bir imtihana tabi tutulması’, ‘günah’ ve ‘sevabın’ manidar olması mümkün olamaz. İslam dininin literatürüne bakıldığında, dinin özünün ahlak olduğuna dair kuşku götürmez ifadeler rastlanır. Bu noktada İslam dininin iki temel kaynağından birer örnek vermek yeterli olacaktır sanırım. İlk örnek, Kur’an’ın Nahl süresinin 90. ayetinden: “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” İkinci örneğimiz İslam peygamberinden: “Ben güzel ahlaki tamamlamak için gönderildim.”

Elbette tüm bu tespitler dinin doğrudan inanç ve ibadet ile ilgili (Tanrıya, kadere iman, hac ve namaz ibadetleri gibi) yönleri için yeteri derecede ikna edici olmayabilir. Şimdi, dinin ahlakla doğrudan ilgili olmayan veya ilgili gibi görülmeyen yönleri karşısında iki farklı tavır takınılabılır: Ya bu yönleri, dinin tümüyle kendine özgü kurumsal yapısı diye dışta bırakılabilir, ya da bunlar ahlaki bir yoruma tabi tutulabilir. İkinci yol tercih edildiğinde, sözgelimi Tanrı, tüm vasıflarıyla yetkin bir ahlaki varlık olarak anlaşılabilir. Yine bu bağlamda Kant'ta olduğu gibi, *Tanrı ve ölümsüzlük, en yüksek iyinin gerçekleşmesi için pratik aklın zorunlu postulatları* olarak kabul edilebilir ve din de, ödevin ahlaki buyruk olarak anlaşılması şeklinde konumlandırılabilir. Yukarıdaki dipnotta (4) Farabi'nin dini doğası itibariyle 'siyasi düzen' olarak tanımlayan düşüncesi de bu bağlamda değerlendirilebilir.

İlkesel bazda dinin ahlak üzerine temellendirilmesi, yukarıda da vurgulandığı gibi, ahlakın tüm yönleriyle dini içermesi gerektiği anlamına gelmez. Yani bu temellendirmenin ahlakın, dinin inanç ve uygulamaya dair yönlerini işlevsizleştirileceği sonucu çıkmaz buradan. Ahlak üzerinden sağlam bir temellendirmeye varıldıktan sonra, her ikisinin de bilhassa uygulamaya yönelik yönleri üzerinden tesis edilecek sağlam bir birliktelik her iki saha ve toplumsal yapı için hayati bir öneme sahiptir. Dinin (farklı inanç guruplarında ve toplumsal yapılarda) bir kurum olarak varlığı ahlak üzerine bina edilmekle ortadan kalkmaz, kalkması da gerekmiyor. Zira böyle anlaşılan bir dinin, hangi sebeple olursa olsun, kurumsal olarak işlevsizleştirilmesi veya tümüyle bir kenara atılması başta ahlakın işine gelmez. Kaldı ki, tarihsel olarak bakıldığında da, tüm toplumsal kurumların veya yapıların bir şekilde dinle ilişkili olduğunu, dinin dışlandığı dönemlerde bile, dinin yerini bir ideoloji veya dünya görüşünün aldığını görüyoruz. Öte yandan sekülerleşme sürecinde tüm kurumların dinden soyutlanmaya çalışılması neticesinde, her türlü dini değer bir kenara atıldığında doğan boşluğu salt bilim veya salt hukuk gibi enstrümanlarla doldurma denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bilhassa 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkan her sahadaki derin bunalımlar bunun en açık kanıtıdır. İşte sırf bu nedenlerden ötürü ahlak kaçınılmazdır. Bizim iddiamız odur ki, insan doğası itibariyle inançsal bir boyuta sahiptir. Yani inanç, insanın varoluşsal koşullarına dâhildir, aynen duygusal-sanatsal ve duyusal-bilimsel boyutlarda olduğu gibi. O zaman insanı tek boyutlu bir varlık olarak alamayacağınıza göre, insanın inanç/ahlaksal boyutu teslim edilmek zorundadır. Elbette bu boyutun hangi mahiyette olacağını, başta birey ve onun bağlı olduğu değerler düzeni olmak üzere, tarihi-sosyal şartlar belirler.

4. Dinin ahlaktan bağımsızlaştırılması gibi bir yaklaşım, dinin içini tümüyle boşaltacağından veya yukarıda da belirtildiği gibi, kendi içinde çelişki oluşturacağından asla tutarlı değildir.

2. Sonuç

Neticede, yanlış algılanan veya konumlandırılan din-ahlak ilişkisi (ister dine dayalı ahlak isterse ahlaktan bağımsız din olsun), başta siyaset olmak üzere tüm toplumsal kurumlarda önemli sorunlar doğurabilir. Bugün *Uygulamalı Etik* diye adlandırılan disiplinin konusunu teşkil eden ırkçılık, savaş, terörizm, sömürü, insan hakları, açlık, çevre kirliliği, siyasi kirlenme, cinsellik, kürtaj, ötenazi, klonlama vb. sorunlarda din algısı önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin, içi boşaltılmış bir din veya etik üzerine bina edilmeyen bir din anlayışı siyasi sahadaki kirlenmelere çare olmaktan çok sorun teşkil edebilir. Yanlış algılanan bir din adına sömürülme, yanlış meşrulaştırma, dokunulmazlık zırhına bürünme en çok göze çarpan suiistimallerdendir. Keza böyle bir din algısına dayalı siyaset, her türden ahlaki ilkeyi boşa çıkaracak, kayırma, yolsuzluk, adaletsizlik yanlış din tasavvuru sayesinde meşrulaştırılacaktır. Bu suiistimaller, Türkiye’de siyasi sahada uzun süredir şahit olduğumuz üzere, din adına olabileceği gibi, laiklik veya başka bir ideoloji adına da olabilir. Yine özsel bir birliktelik inşa etmeden, dinsel olanın aynı zamanda ahlaksal olduğu yanlış kabulüyle, seküler veya ateist olanlar peşinen ‘ahlaksız’ ilan edilir. Farklı dinlere göre farklı ahlaklar oluştuğunda kargaşa daha da artar. Kısaca, bilinçsiz bir şekilde veya kasıtlı olarak yan yana getirilmiş din-ahlak ve siyaset kurumları birbirini destekleyecek sağlam bir toplumsal düzen inşa etme bir yana, biri adına diğerinin sömürülmesi, temel toplumsal değerlerin yozlaştırılması, başta din ve siyaset olmak üzere, temel kurumların itibarsızlaştırılması sonucunu doğuracaktır.

Nihai olarak, *kişisel bilinçlenmeyi* veya *özgür kişisel gerçekleşimi* hedefleyen ahlak, din ile oluşturacağı sağlıklı bir ilişki üzerinden, yalnızca bireysel ve toplumsal varoluşun en önemli unsuru olarak işlev görmeyecek, aynı zamanda ortaya koyduğu *özgürlük, eşitlik, adalet, insanlık onuru* gibi temel değerlerle başta siyaset, hukuk ve tıp olmak üzere toplumsal yaşamın çeşitli alan ve kurumlarında her tür insani eylemin temel yönlendirici ölçütü işlevini de görecektir.

KAYNAKÇA

Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Ankara 1964), 13, aktaran: Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *AÜİFD*, c.XXVIII (Ankara 1986), s. 223.

Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *AÜİFD*, c.XXVIII (Ankara 1986), s. 217.

Farabi, *dini (mille)*, “ilk başkanın toplum için tasarladığı şartlarla sınırlanmış görüşler ve eylemler” diye siyasi bir bağlamda tanımlarken, din teriminin temelinde bulunan ‘hâkimiyet’ ve ‘otorite’ anlamlarına gönderme yapmış olsa gerek. Bkz. Farabi, *Kitâbü'l – Mille* (çev. F. Toktaş, (*Divân İlmî Araştırmalar* içinde), Sayı 12, 2002/1, İstanbul 2002, s. 258, § 43.

Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği* (çev. A. Coşkun), İnsan Yay, İstanbul 1993, ss.58-59.

Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. V. Atayman/G. Sezer, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 32.

Lokman Çilingir, *Ahlak Felsefesine Giriş*, Elis Yayınları, Ankara 2003, ss. 24-25.